

Franz Marek

Lagbundenhet och viljebeslut hos Stalin

Ur Franz Marek: *Vad Stalin verkligen sagt*

I sin interpretation av marxismen fortsatte Stalin den linje, som löper från Engels via Plechanov och Lenins ”Materialism och empiriokriticism” och som betraktar marxismen inte bara som en den revolutionära praktikens filosofi, utan också som en det vetenskapliga tänkandets världsåskådning, betydelsefull för alla kunskapsområden. Den hos klassikerna tillfälligtvis, förbehållsamt och reserverat framförda jämförelsen mellan samhällsliga utvecklingslagar och naturlagar blir hos Stalin till en direkt identifikation. ”Alltså kan vetenskapen om samhällshistorien trots allt det komplicerade i samhällslivets aspekter bli en lika exakt vetenskap som låt oss säga biologin.” ”Marxismen är vetenskapen om naturens och samhällets utvecklingslagar.”

Det bekanta fjärde kapitlet i ”Kort handledning i Sovjetunionens kommunistiska partis historia” — många år i den kommunistiska rörelsen erkänd som kvintessensen av marxismen i inpräntningsbara förenklingar¹, som Stalin presenterat redan 32 år tidigare, år 1906, i sitt första större teoretiska arbete ”Anarki eller socialism”:

”Den dialektiska materialismen är det marxist-leninistiska partiets världsåskådning. Denna världsåskådning kallas dialektisk materialism, därför att dess sätt att närma sig naturföreteelserna, dess metod ifråga om naturföreteelsernas utforskning, dess metod att uppfatta nämnda företeelser är dialektisk och därför att dess sätt att tyda naturföreteelserna, dess uppfattning av naturföreteelserna, dess teori är materialistisk. Den historiska materialismen är en utvidgning av den dialektiska materialismens principer till ett utforskande av samhällslivet, en tillämpning av den dialektiska materialismens teser på samhällslivets företeelser, på samhällsforskning, på samhällshistorisk forskning.”

Enligt Stalin finns det fyra grunddrag i den marxistiska dialektiken, som är av ofantlig betydelse för proletariatets all dagliga politiska verksamhet. Det finns tre grunddrag i den marxistiska filosofiska materialismen, vars ofantliga betydelse sammanfattas med exakt samma ord som i fråga om dialektiken. I sin polemik mot idealismen håller sig Stalin till Lenins ”Materialism och empiriokriticism” — inte till Lenins senare och mognare ”filosofiska häften”. I kunskapskritiken saknas varje som helst skillnad mellan subjektiv och objektiv idealism; Stalin torde knappast ha känt till Hegel. All ny kunskap om mikrofysiken till trots återupprepar Stalin de mest diskutabla av Engels satser, att materialistisk naturuppfattning inte är någonting annat ”än en enkel uppfattning av naturen, så som den är utan främmande tillsats” samt att ”den materiella, med sinnena förnimbara värld, till vilken vi själva hör, är det enda reella.”

Den marxistiska historieuppfattningen, tillämpningen av den dialektiska materialismen på historien, framställde Stalin utomordentligt förgrovat. Denna förgrovning sträcker sig från hans ungdomsarbete ”Anarki eller socialism”, där han kallar ”den materiella sidan, de yttre betingelserna, varandet och andra liknande fenomen” för innehåll, ”den ideella sidan, medvetandet och andra liknande företeelser” för form, fram till hans verk på ålderns dagar ”Språkvetenskaperna”, där han helt mekaniskt illustrerar den materiella basens förhållande, produktionens förhållande till de politiska institutionernas överbyggnad:

”Överbyggnaden skapas ju av basen just för att stå denna /sistnämnda/ till tjänst, för att aktivt hjälpa den att anta sin bestämda form och stabilisera sig, för att aktivt kämpa för att avskaffa den

¹ Syftar på Stalins [Om den dialektiska och historiska materialismen](#) (1938).

gamla uttjänta basen och dess gamla överbyggnad. Överbyggnaden behöver bara uppge denna sin tjänande roll, överbyggnaden behöver bara övergå från en position med aktivt försvar av sin bas till en position kännetecknad av en likgiltig inställning till den, till en position med odifferentierad inställning till klasserna, så förlorar den sin egenskap och upphör med att vara överbyggnad ... Överbyggnaden är produkt av en epok, under vilken en given ekonomisk bas är för handen och i verksamhet. För den skull existerar överbyggnaden inte länge, utan ställs åt sidan och försvinner i och med att den förhandenvarande basen avlägsnas och försvinner.”

Denna primitiva framställning tvang sovjetiska vetenskapare att beteckna arbetarorganisationerna, som ju fanns till redan på kapitalismens tid och blev kvar efter den socialistiska revolutionen, som antecipationer till den socialistiska överbyggnaden under kapitalismen — förtvivlade försök att förlika verkligheten med den stalinska schematismen. Det var också i samklang med nämnda schematism, som Stalin i sitt verk ”Kort handledning” bara urskilde fem grundtyper ifråga om samhällsformationerna (urkommunism, slaveri, feodalism, kapitalism och socialism) och därvid förbisåg inte bara blandformer utan även det hos Marx behandlade asiatiska produktions sättet (gemensam byegendom, skatteplikt för byalaget till en statlig byråkrati eller teokrati, som också kan leda till att bönderna drivs till slavarbete). Det torde vara tämligen troligt, att Stalin inte läst Marx' arbete om ”Produktionsformer, som föregår kapitalismen”, i vilken de tämligen olikartade formerna inom successionen av samhällsformationer framställs.

Det viktigaste för vår undersökning är på vilket sätt Stalin uppfattat det svåraste problemet inom den marxistiska historieuppfattningen, förhållandet mellan viljebeslut och utvecklingslag. Den vetenskapliga socialismens klassiker har kalkylerat in viljebeslutet, den moraliska värderingen och den praktiska verksamheten i utvecklingens lagbundenhet samt har på så sätt avskärmat sig mot varje identifiering av samhälleliga tendenser med naturlagar. I Kautskys spår tolkade Stalin de historiska utvecklingstendenserna som orubbliga naturlagar. Det är typiskt, när han t.ex. i ”Språkvetenskaperna” skriver:

”Historien gör överhuvudtaget ingenting väsentligt, utan att det föreligger en särskild nödvändighet därför.”

I ”Den heliga familjen” har Marx och Engels understrukt, att historien i och för sig överhuvudtaget inte utträttar någonting, utan inte är någonting annat än den sina intentioner uppföljande människans verksamhet. Den marxiska rörelselagen för historien, i vilken motsatsförhållanden mellan produktionskrafternas karaktär samt produktions- och ägandeförhållandena leder till sociala kriser och revolutioner, förvandlades i Stalins förenklade framställning till en lag om ”obetingad överensstämmelse mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden”, utan spelrum för stagnerande samhällsformationer eller ens för hela samhällsformationers undergång. I sitt arbete ”Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen” tecknar Stalin en underlig bild:

”Stödd på den ekonomiska lagen om obetingad överensstämmelse mellan produktionsförhållandena och produktionskrafternas karaktär socialiserade sovjetmakten produktionsmedlen, gjorde dem till hela folkets egendom och förintade därmed vinstsystemet och skapade socialistiska hushållsformer. Vore inte denna lag förhanden och hade sovjetmakten inte stött sig på den, så hade sovjetmakten inte varit i stånd att fylla sin uppgift.”

Ännu underligare blir det emellertid, när Stalin tillvitar franska revolutionens bourgeoisier att ha känt till nämnda lag och att ha utnyttjat den.

”Under den borgerliga revolutionsepoken, t.ex. i Frankrike, betjänade sig bourgeoisin, gentemot feodalväsendet, av den bekanta lagen om obetingad överensstämmelse mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas karaktär, störtade de feodala produktionsförhållandena, skapade nya, borgerliga produktionsförhållanden och bragte dessa produktionsförhållanden i överensstämmelse med produktivkrafternas karaktär.”

Detta sätt att tolka Marx' rörelselag är tillika en garantisedel för den socialistiska revolutionens oundviklighet. Lagbundenheten hos den historiska utvecklingen är i Stalins föreställningsvärld lika objektiv och orubblig som naturlagar. Man kan erkänna den, dra nytta av den, ta hänsyn till den, alldeles som fallet är med de sistnämnda. Händer detta inte, så driver den sig ändå igenom. Typiska är två ställen i den unge Stalins arbete "Anarki eller socialism". På det ena stället illustreras den socialistiska revolutionens orubbliga nödvändighet som en naturlag:

"Då nu det privata sättet att tillägna sig något inte överensstämmer med det samhälleliga produktionssättet, då det moderna kollektiva arbetet oundvikligen måste leda fram till kollektiv egendom, förstås det av sig självt att den socialistiska ordningen kommer att följa på kapitalismen med samma oundviklighet som att natt följer på dag."

Som natt på dag. Vilken funktion har då egentligen den socialistiska arbetarrörelsen? Den påskyndar bara den orubbliga naturprocessen.

"Vad är en arbetarrörelse utan socialism? Ett skepp utan kompass, som på ett eller annat sätt kommer att landa på den andra stranden men som, om det haft kompass, betydligt fortare skulle ha nått stranden och som skulle ha varit utsatt för mindre faror."

Naturligtvis finns det hos Stalin också mera nyanserade ställen, där han medger möjligheten att lagbundenheter inte uppfattas och inte utnyttjas. Problematiken i konkreta situationer tvang honom ofta att skilja mellan möjligheten till seger och verklig seger, mellan möjligheten till framgång och den verkliga framgången, mellan de objektiva möjligheterna för en revolution och de subjektiva faktorernas oförmåga, mellan möjligheterna till en socialistisk planering och en verklig sådan. Han svingade sig emellertid aldrig så högt att han tillstod de samhälleliga utvecklingslagarnas tendenskaraktär eller, klart och tydligt, skilde dem från naturlagar. För hans tankestruktur var den fatalistiska interpretationen av nämnda tendenser typisk.

Stalin var böjd att överallt se orubbliga utvecklingslagar och att ta dem i anspråk. Kan den beskyllningen vara riktig, att bönderna i Sovjetunionen utsugs, frågar han och svarar: Nej!

"I våra kamraters anföranden på juliplenat framhölls entydigt att otillbörlig utsugning av bönderna genom en socialistisk stat är utesluten med de förhållanden som råder under sovjetordningen, för den oavbrutna tillväxten av de arbetande böndernas välstånd är en utvecklingslag inom sovjetsamhället."

Som det bör vara, måste det också vara, är en lag. Är det, till exempel, illa att partiledningen alltför sent blivit varse en del faktorer? Nej.

"Nej då. Detta är ingen slump. Här hade vi att göra med någonting lagbundet. Det ligger i sakens natur att det regerande partiet, som står vid rodret och tas i anspråk av dagshändelserna, inte genast kan bli varse processer, som försiggår djupt under tillvarons yta."

Det som kunde vara, måste vara, var en lag. Även krossandet av oppositionen inom partiet är en sådan lag.

"Härav framgår att övervinnandet av meningsskiljaktigheterna inom partiet är en utvecklingsprocess för vårt parti på kampens väg."

Inte heller meningsskiljaktigheterna med Trotskij var någon tillfällig händelse utan en lag. "Kan man säga att dessa ständiga meningsskiljaktigheter mellan Trotskij och partiet är tillfälligheter och inte lagbundna företeelser? Det kan man väl knappast säga." Hos Stalin var önskan gång på gång fader till lagar. "Oundvikligt" är det i det närmaste att bildandet av socialdemokratiska regeringar på tjugotalet kommer att leda till de socialdemokratiska partiernas sönderfallande. I sitt svar på Churchills tal i Fulton år 1946 betecknar Stalin t.o.m. de kommunistiska partiernas tillväxt som en ofrånkomlig "utvecklingslag".

Stalin förgrovade tolkningen av den marxistiska historieuppfattningen och levererar bevis för att fatalism och extremaste tänkbara voluntarism — som i mohammedanernas ”kismet” — tämligen väl kan förenas med varandra. Viljebeslutet för stunden glorifierades som ett uttryck för en lagbunden utveckling och blev i och med detsamma proklamerat som ofelbart. Beslutet för stunden identifierades i så hög grad med historieutvecklingens allmänna rörelselag, att varje tvivlare, varje kritiker redan från början måste vara medveten om den löjliga rollen att opponera sig mot historiens orubbliga måste, d.v.s. att vara lagbrytare i ordets dubbla bemärkelse, dels löjlig, dels brottslig. Ty även det nakna godtycket höljde sig i den objektiva lagbundenhetens majestätiska mantel.

Uppbyggnadssvårigheter är en lag, men ”eftersom vi är bolsjeviker, kommer vi obetingat att segra.” Och så: ”Det finns ingen fästning i hela världen, som inte arbetande människor, bolsjeviker, kan inta.”

Besluten om uppbyggnadsformerna, kollektiviseringen av lantbruket och den statliga produktionsplaneringen upphöjdes till de objektiva ekonomiska lagarnas nivå, ”utanför oss själva”.

Stalin skapade t.o.m. en ny ”objektiv” ekonomisk lag ”utanför oss själva”. Den objektiva ekonomiska lagen om planmässig, proportionell utveckling hos folkhushållningen i Sovjetunionen ”uppstod som motvikt mot konkurrenslagarna och anarkin inom produktionen hos kapitalismen”. Varifrån kom nu bara disproportionerna?

Av de ”ekonomiska problemen” har aktivisterna inom den kommunistiska rörelsen framförallt inpräntat jämförelsen mellan de två grundlagarna, kapitalismens grundlag och socialismens, av vilka flera i dag föreligger i oändlig förenkling som suggestiv villfarelse. Kapitalismens grundlag lyder:

”Ett säkerställande av en kapitalistisk maximiprofit genom att utnyttja, ruinera och utarma det föreliggande landets befolkningsflertal, genom att underkiva och systematiskt utplundra andra länders, och då i synnerhet efterblivna länders, folk samt slutligen genom krigföring och genom militarisering av landets ekonomi, som utnyttjas för att säkra topprofiten.”

Formuleringen av denna grundlag förknippade Stalin med den felaktiga prognosen, att produktionen i de kapitalistiska länderna skulle gå tillbaka och att dessa länders produktionskrafter inom jordbruket skulle ”vegetera hädan”. Som det borde vara, måste det vara.

Stalins grundlag ifråga om socialismen löd:

”Säkerställandet av ett maximalt tillfredsställande av de ständigt växande materiella och kulturella behoven inom hela samhället genom en oavbruten tillväxt och oavbruten fulländning av den socialistiska produktionen på basis av högsta tänkbara teknik.”

I denna grundlag har en uppgiftsnorm upphöjts till objektiv lag. Som det borde vara, måste det vara. Eftersom vissa kriterier är förbundna med begreppet socialism, förknippades dessa kriteriers existens med proklamationen om socialismen — på samma sätt som de planerade men aldrig realiserade kolossala ”kommunistiska storbyggena” skulle bevisa övergången till kommunism.